

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.3>**Т. В. Бабкова***orcid.org/0009-0009-6678-3515**кандидат юридичних наук, суддя у відставці,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Західноукраїнського національного університету***О. Б. Васильчишин***orcid.org/0000-0002-9948-5532**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету***С. С. Резнікова***orcid.org/0009-0007-6130-9174**кандидат юридичних наук, суддя у відставці,
студентка магістратури
Вільного Українського університету*

АНТОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

Абстрактна природа національної ідентичності складна, оскільки нація має поєднувати в собі дві низки вимірів: з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні та генеалогічні, причому в кожному випадку – в різних пропорціях.

Найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних прав та обов'язків, які визначають особисті вартості й характер нації, відображають прадавні звичаї та обряди народу.

Процес самовизначення і самоорієнтації є ключем до національної ідентичності.

Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Д. Сміт в своїй роботі «Національні ідентичності» окреслив найголовніші риси національної ідентичності: історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [1].

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнята резолюцією 61/253 Генеральної асамблеї від 13.09.2007 року, підтверджуючи, що всі народи вносять внесок у різноманіття та багатство цивілізацій та культур, які складають загальну спадщину людства, закріплює право всіх народів на самовизначення, на підставі якого вони вільно встановлюють свій

політичний статус та вільно здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток [2].

Перш за все розглянемо, чому в основі вказаного дослідження опинилася національна ідентичність в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, ми закладаємо як очікуваний результат саме збереження держави Україна.

Нагадаємо, що поняття ідентичності перебуває у полі зору європейських юристів завдяки неодноразового тлумачення конституційними судами європейських країн для обґрунтування рішень, пов'язаних з процесом європейської інтеграції та розширенням впливу наднаціональних інституцій та міжнародних організацій.

Правову синергію та взаємозв'язок історичних подій на формування в особи національної ідентичності крізь забезпечення процедури доступу до громадянства певної країни також демонструє практика Європейського суду з прав людини. Так у справі *Zeggaï v France* (2022) щодо доступу до французького громадянства осіб, які походили з Алжиру до та після набуття Алжиром незалежності в 1962 році, заявники вважали, що різниця у правовому статусі за датою народження є дискримінацією та порушенням їх права на повагу до приватного та сімейного життя відповідно до статей 14 та 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3]. В зазначеному рішенні суд дійшов до висновку, що вказана різниця у правовому статусі була пов'язана з історични-

ми обставинами (незалежністю Алжиру) і переслідувала легітимну мету, а тому не порушувало самі принципи охоронювані статтями 14,8, а лише впливало на варіанти доступу до громадянства [4].

Слід зауважити особливу роль закріплення елементів національної ідентичності в більшості конституцій європейських держав, визначенню складових, гарантій розвитку та механізмів захисту в національному законодавстві та судовій практиці.

Європейська концепція національної ідентичності включає і національну концепцію ідентичності. Європейська концепція має на меті її застосування до всіх держав – членів європейської системи цінностей, в той самий час коли національна концепція – має тенденцію враховувати характеристики, своєрідні елементи кожної окремої держави.

На погляд авторів статті національна ідентичність – це почуття приналежності до певної нації, засноване на спільній історії, культурі, мові та цінностях, при цьому вона здатна посилювати європейські цінності, якщо національні традиції вже містять європейські цінності, а може конфліктувати з ними якщо національна ідентичність акцентується на унікальності та суверенітеті, що зовнішнє може сприйматися як протидія наднаціональній інтеграції.

Нагадаємо, що відповідно до Закону України № 2680-VIII від 07.02.2019 «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) в преамбулі Конституції України підтверджено європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [5].

Тривалі роки незалежній та суверенній Україні з боку Російської Федерації завдається шкода як збройною, так і гуманітарною агресією. Починаючи з 24.02.2022 в умовах протистояння нашої країни повномасштабному вторгненню Російської Федерації процеси збільшення тенденцій проявів національної ідентичності стають питанням захисту національної безпеки.

Підтримуючи позицію автора першого проєкту Декларації про державний суверенітет правознавця-міжнародника, професора Володимира Василенка [6], який наголошував не раз, що національна безпека може знищуватися під впливом двох видів агресії: збройної та гуманітарної. При цьому збройна агресія – це застосування збройної сили державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації). Суть, мета збройної агресії – це фізичне знищення сторони проти якої чиниться збройна агресія. Наслідком

такої агресії є тільки фізичне знищення нації, тобто при збереженні частини носіїв національної ідентичності держава згодом відновиться й зможе повернути свій суверенітет й незалежність.

Гуманітарна агресія є набагато менш помітною, проте переслідує чітку мету – ліквідацію національної ідентичності «ворога» (сторони, на яку направлена агресія). Наслідок: об'єкти, по яким завдаються удари на гуманітарному фронті, повинні бути знищені не фізично, а морально. Як правило, гуманітарна агресія розтягнута не тільки в часі, а й просторі й здійснюється через такі складові:

- мовно-культурна;
- інформаційно-пропагандистська;
- агресія проти історичної пам'яті нації;
- конфесійна агресія.

У свою чергу до структури гуманітарної агресії В. Василенка, ми вважаємо необхідним додати п'яту складову – фінансово-економічну. Загрози й можливі негативні наслідки впливу агресії через фінансовий сектор у мирний час частково нами висвітлено у працях [7, 8, 9]. При цьому окреме дослідження механізму забезпечення фінансової безпеки держави в умовах агресивної збройної агресії, створенню оперативного алгоритму спільної роботи уряду країни, зокрема, Міністерства юстиції України, Фонду держмайна України, правоохоронних органів та судової ланки, було проведено авторами статті в окремому розділі монографії [10].

13.12.2022 Верховною радою України був прийнятий Закон України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», яким вперше в історії незалежної України визначено мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України [11]. Крім законодавчого закріплення поняття української національної та громадянської ідентичності, вказаним законом врегульовано складові державної політики в утвердженні української національної та громадянської ідентичності – національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта; встановлено гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації; визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері.

Інклюзія проблематики зміцнення національної ідентичності, як складової національної безпеки України, була впроваджена Законом України 2.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України» [12]. Відповідно до банкетної по відношенню до вказаного закону Стратегії національної

безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, розвиток української культури як основи консолідації української нації та зміцнення її ідентичності закріплено в якості обов'язку держави [13].

Відповідно до Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322 утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [14].

Ця Стратегія визначає напрями, цілі та основні завдання, що стоять перед державою, а також очікувані результати, механізми, заходи щодо проведення моніторингу реалізації Стратегії.

Застосовуючи інтерактивну техніку запитань, що використовується для виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі певної проблеми, ми прийшли до переконання, що аналізуючи питання національної безпеки нашої країни, очікуваний результат нашого дослідження є вирішення саме таких питань як:

- збереження національної ідентичності держави Україна;
- збереження носіїв національної ідентичності України;
- збереження прав користування міжнародним правом та національними правами держави носіями національної ідентичності України;
- ефективність механізмів захисту складових національної ідентичності України, гарантій її зміцненню та зростанню шляхом закріплення в національному законодавстві та судовій практиці.

Проведемо порівняльний аналіз моніторингових досліджень динаміки ідентичності громадян України, наведений в зазначеній Стратегії.

Так, наприклад, у 2021 році лише 72,1 відсотка молоді пишалися тим, що вони є українцями. При цьому 33,8 відсотка населення, яке проживає у східному регіоні, та 34 відсотки населення, яке проживає у південному регіоні України, відносили себе до громадян колишнього СРСР.

За результатами соціологічного дослідження громадянської ідентичності українців у 2022 році абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе громадянином України – 94 відсотки, майже стільки ж – мешканцем свого регіону, половина ідентифікують себе європейцями, близько 30 відсотків – ні, «радянською людиною» вважають себе майже 10 відсотків.

Крім того, європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші. Ще

у 2020 році «тужили» за СРСР близько 32 відсотків, а позитивно оцінювали розпад цього історичного утворення 49 відсотків. У східному і південному регіонах України негативна оцінка розпаду СРСР переважала.

Статистика проведена пізніше, на червень 2024 року, моніторингових досліджень динаміки ідентичності громадян України соціологічної служби Центру Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні, встановлює прогресивну динаміку [15].

Опитування методом face-to-face проводилося у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій областях та місті Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях – лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Порівняно з 2006р. істотно зросла частка респондентів, які у першу чергу пов'язують (ототожнюють) себе з Україною (з 31% до 53%). З 44% до 28% зменшилася частка тих, хто найбільше пов'язаний зі своїм містом чи селом, статистично значуще не змінилася частка тих, хто ідентифікує себе з регіоном (відповідно 15% і 13%). Незначна частина респондентів ідентифікує себе з Європою (3%), хоча це більше, ніж було у 2006р. (0,8%). Незначною є частка тих, хто ідентифікує себе з Радянським Союзом (2%) та з Росією (0,1%).

Отже, якщо у 2006р. переважала локальна ідентичність, то зараз – загальнонаціональна.

За результатами соціологічного дослідження питання віднесення респондентів за критерієм етнічної ідентичності спостерігається зниження рівня біетнічності. Так, 95% опитаних вважають себе етнічними українцями, 2% – етнічними росіянами, 2% – віднесли себе до інших етносів, 1,5% – не визначилися із своєю етнічною належністю.

У 2017 році 74% опитаних в Україні відчували свою приналежність лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчували належності до жодної національності, а 8% – не визначилися. За даними опитування, що проводилося у 2024 року, частка тих, хто відчуває свою приналежність лише до однієї національності, зросла до 84%, частка тих, відносять себе одразу до двох або кількох національностей, зменшилася до 7%, і практично не змінилася частка тих, хто не відчуває належності до жодної національності (5%). Менше стало тих, хто не ви-

значився із етнічною належністю (4,5%). Порівняно з 2017 році серед етнічних українців частка тих, хто відчувають свою приналежність лише до однієї національності, зросла з 77% до 85%.

Якщо у 2015 і 2021 роках більшість (відповідно 56% і 51%) респондентів вважали найбільш прийнятним для себе громадянське визначення **української нації**, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій, то за даними опитування, що проводилося в червні 2024 року, частка тих, хто поділяє цю позицію, скоротилася до 46%. Натомість з 24,5% у 2021 році до 28% зросла частка тих, хто підтримує визначення української нації як етнічної спільноти (за наявності українців серед предків). Але найбільш популярним таке визначення нації було у 2006 році (тоді його поділяли 34% опитаних). Незначною мірою (з 18% у 2021 році до 21% у 2024 році) зросла частка тих, хто підтримує культурологічне визначення нації, за якого головним є спілкування українською мовою, слідування національним традиціям та виховання на них своїх дітей.

Більшість громадян України поділяють демократичні цінності як складову української національної ідентичності. Так, 61% опитаних відповіли, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України. 50,5% погодилися із судженням «народовладдя для нашої країни важливіше за суворий порядок в країні», тоді як лише 21% – що «суворий порядок важливіший за народовладдя». 47%, обираючи між свободою та матеріальним достатком, віддають перевагу свободі (і лише 24% – матеріальному достатку). Підтримка демократичних цінностей виражена більшою мірою, ніж у 2021 року, тобто до початку повномасштабної війни.

Даючи відповідь на питання, до якої культурної традиції вони себе відносять, у червні 2024 року респонденти найчастіше відповідали, що відносять себе до української культурної традиції (76%). Частка таких порівняно з 2006 року істотно зросла (тоді вона становила 56%). З 7% до 14% зросла також частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася частка тих, хто відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій.

Зауважуємо, що віднесення до радянської та російської культурних традицій зменшилася у всіх регіонах України, при тому, що зростання віднесення себе до української культурної традиції відбулося за рахунок російськомовного населення (тих, хто вдома переважно говорить російською мовою) – з 29% до 43%. Серед російськомовних респондентів знизилася віднесення себе до російської культурної традиції (з 26% до 5%). Серед

україномовних частка тих, хто відносить себе до російської культурної традиції, і в 2006 році була дуже низькою (1%), а в 2024 році стала дорівнювати 0,1%.

Слід дійти висновку, що потужний імпульс «самоукраїнізації», який став одним з проявів реакції українського суспільства на повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, значною мірою прискорив зріст української національної ідентичності.

Вагомим кроком для збереження нації є ухвалення Верховною Радою України 18.06.2025 Закону України № 4502-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» [16]. Беззаперечно, легалізація множинного громадянства дозволить мільйонам українців, що виїхали за кордон в зв'язку із збройною агресією проти України отримати правовий статус у країнах перебування без розриву зв'язку з Україною, утворить можливість їхньої участі в економічному житті нашої держави, іншою мовою сприятиме збереженню демографічного та економічного потенціалу нації, протидіятиме асиміляції.

Проте, на жаль, і на сьогодні проблемним є момент законодавчого закріплення множинного громадянства на припущенні, не маючи офіційного висновку Конституційного Суду України щодо питання, врегульованого статтею 4 Конституції України, яка звучить неоднозначно: «В Україні існує єдине громадянство».

Окремій уваги в процесі вивчення антології національної ідентичності заслуговує роль мови, яка є своєрідним кодом нації, а не лише засобом спілкування.

За цих обставин держава, на сьогоднішній день, намагається першочергово застосувати законодавчий механізм повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, що є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII визначено статус української мови як єдиної державної мови в Україні, що зумовлений державотворчим самовизначенням української нації [17]. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави, визначається виключно Конституцією України, порядок її функціонування і застосування визначається виключно законом.

Відстоюючи права громадян України на інформацію та послуги державною мовою, імплементуючи нові статті, які визначили неухильність застосування державної мови у сферах друкованих медіа

мадянства України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

17. Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

18. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

19. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2007 № N 13-рп/2007 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

20. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 N 8-рп/2008 у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

Анотація

Бабкова Т. В., Васильчишин О. Б., Резнікова С. С. Антологія національної ідентичності як чинник впливу на національну безпеку. – Стаття.

Процес реалізації незворотного європейського та євроатлантичного курсу України потребує свідомого й цілеспрямованого підходу задля дотримання необхідного балансу між повагою до національної ідентичності та просуванням європейських ідеалів.

Потужний імпульс «самоукраїнізації», який став одним з проявів реакції українського суспільства на повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, значною мірою прискорив зріст української національної ідентичності.

В той же час від виконавчої та законодавчої гілок влади вимагається розробка та прийняття нормативно – правових актів, спрямованих на підтримку, популяризацію усіх складових української національної ідентичності, зокрема шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культури, створення умов для розвитку і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Законом України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 врегульовано складові державної політики в утвердженні української національної та громадянської ідентичності – національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта; встановлено гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації; визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері.

Конституційний суд України, будучи спеціалізованим органом держави, що охороняє конституцію країни та здійснює перевірку законів та інших правових актів на відповідність конституції, а також офіційне тлумачення конституції, забезпечуючи верховенство права та захист конституційних прав, свобод та інтересів громадян, зі свого боку має важелі захисту проявів національної ідентичності як чиннику національної безпеки.

Питання національної безпеки в контексті збереження національної ідентичності держави Україна, збереження носіїв національної ідентичності України, збереження прав користування міжнародним правом та національними правами держави носіями національної ідентичності України, неодноразово виступало предметом конституційного захисту і вказаний механізм конституційного контролю залишається актуальним інструментом в системі механізмів захисту складових національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, національна безпека, самовизначення, Конституційний Суд, громадянство, національно-патріотичне виховання, державна мова.

Summary

Babkova T. V., Vasylchyshyn O. B., Reznikova S. S. Anthology of national identity as a factor influencing national security. – Article.

The process of implementing Ukraine's irreversible European and Euro-Atlantic course requires a conscious and purposeful approach in order to maintain the necessary balance between respect for national identity and the promotion of European ideals.

The powerful impulse of 'self-Ukrainisation,' which became one of the manifestations of Ukrainian society's reaction to Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, has significantly accelerated the growth of Ukrainian national identity.

At the same time, the executive and legislative branches of government are required to develop and adopt legal acts aimed at supporting and promoting all components of Ukrainian national identity, in particular by spreading knowledge about the Ukrainian language and its role in the development of Ukrainian and European cultures, and creating conditions for the development and use of the state language in the relevant administrative-territorial units.

Law of Ukraine No. 2834-IX 'On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity' dated 13 December 2022 regulates the components of state policy in establishing Ukrainian national and civic identity – national-patriotic education, military-patriotic education and civic education; guarantees are established for the participation of Ukrainian citizens, Ukrainians abroad, public associations and other civil society institutions in its implementation; the powers of state authorities and local self-government bodies in this area are defined.

The Constitutional Court of Ukraine, as a specialised state body that protects the country's constitution and reviews laws and other legal acts for constitutionality, as well as providing official interpretation of the constitution, ensuring the rule of law and protecting the constitutional rights, freedoms and interests of citizens, has the means to protect manifestations of national identity as a factor of national security.

The issue of national security in the context of preserving the national identity of Ukraine, preserving the bearers of Ukraine's national identity, preserving

the rights of bearers of Ukraine's national identity to use international law and national rights, have repeatedly been the subject of constitutional protection, and the aforementioned mechanism of constitutional control remains a relevant tool in the system of

mechanisms for protecting the components of national identity.

Key words: national identity, national security, self-determination, Constitutional Court, multiple citizenship, national-patriotic education, official language.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025